A SZÓRVÁNYSORS AUTOBIOGRAFIKUS MEGJELENÍTÉSE[294]

Tematika: a szórványhelyzetről szóló diskurzus az egyházi életben, a sajtóban és a szépirodalomban; az autobiografikus narratívumok motívumai; a szórványsorsról való beszélés helyzetei és stratégiái.

Terminológia: szórvány, szórványmisszió, szórványgondozás, autobiografikus narratívum.

Bevezetés

A *szórvány* mint közösségi, ezen belül nemzeti és politikai ügy, a két világháború közötti közéleti diszkurzusban teremtődött meg. A trianoni határmódosítások, Erdély magyar lakosságának román állampolgárrá válása következtében az 1930-as években vált nyilvánvalóvá, hogy a kisebbségi helyzet olyan objektív körülményeket termel, amelyek akadályozzák mind a kollektív, mind az individuális identitás működtetését, és amelyek a kisebbségi lakosság számának fogyását váltják ki. Ezt látva az erdélyi, mezőújlaki református lelkész, Földes László 1934-ben *Szórványmisszió. Jajszó a pusztuló szórványból* címmel jelentette meg megdöbbentő helyzetjelentését (Földes 1934). A témáról szóló diszkurzust gazdag patetizmussal indította el. Mezőújlak református lelkészeként kétségbeesetten tapasztalta a számban megfogyatkozott, hitéletet 40 éve református templom nélkül élő hívek, akárcsak a maga lelkére nehezedő terhet és kilátástalanságot. „A szórványgondozó egyházközségek ma átmeneti nyomortanyák. Aki teheti, az menekül az ilyenekről. Ha nem tud menekülni, küzd egy darabig, aztán tágít a lelkiismeretén, lecsúszik". Ilyen körülmények között a hívek a görögkatolikus templomban keresnek lelki vigaszt. Az egyik református férfi így fogalmazta meg a gyülekezet hűtlensége mögött húzódó motivációt: „Mi csak *templomban* tudunk imádkozni. Nekünk nincs templomunk, 40 éve összedült. Ez a szoba, ahol a Tiszteletes úr prédikál, nem templom. Nem lakik ebben az Isten." Hasonló körülmények várnak a szolgálati helyre kiérkező papi családra: „A papi lakás lakhatatlan. Fala kidült. Fedele behorpadt. Ablakai elkorhadtak." A végső következtetés pedig: „Szórványaink megtartása nem lehet tovább is néhány ember magánügye. Az a néhány szórványgondozó, aki komolyan veszi feladatát, segítség nélkül a terhet nem bírja tovább." (Földes 1934: 9–16.)

A szórvány szóvivői évtizedeken keresztül a protestáns lelkészek voltak, akik foglalkozásuk révén nap mint nap megtapasztalták híveik fogyatkozását, vallásos, anyanyelvi és kulturális gyakorlatuk átorientálódását, akárcsak az egyházi ingatlanok állapotának

[294] Megjelent: Keszeg 2007e.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

degradálódását. A református egyház az 1935–1936-tól kezdeményezett szórványmunkás szemináriumot a teológiai hallgatók számára. A hallgatók rendszeresen kiszálltak a megfogyatkozott számú gyülekezetekbe (Imre szerk. 1940). 1935-ben felekezeti szórványösszeírásra, majd 1942–1944 között újabb kérdőíves felmérésre került sor, 709 településen. Ezekben a gyülekezetekben már 1910-ben 10 százaléknál kevesebb volt a magyar nemzetiségű lakosok száma. Az 1930-as népszámlálás 78, az 1941-es népszámlálás 66,6 százalékról mutatta ki a 10 % alatti arányt (Tóth P. P. 1999: 12). Az egyház szórványnak nevez minden községet, tanyát, pusztát, ahol nem alakulhat fiókegyház. A szórványmisszió „sohasem irányulhat más felekezetek vagy fajok ellen. Nem támadás, hanem megvédése, megtartása a mieinknek, a ránkbízottaknak" (idézi Tóth P. P. 1999: 12).

Ugyanekkor a világi intézmények és szervezetek is felfigyeltek a magyar kisebbség helyzetében bekövetkezett radikális változásra. A *Kiáltó Szó* 1935-ben a *Szórványainkról* című kötetben 5 tanulmányt közölt, a szerzők Földes Károly, Gergely Ferenc, Horváth Jenő, Kovács Pál, Sass Kálmán és Szigethy Béla (Földes et alii 1935). Szathmáry Lajos 1937-ben *Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványügyhöz* címmel a *Magyar Kisebbség*ben tette közzé a helyzet javítására irányuló elképzeléseit (Szathmáry 1937). Nagy Ödön 1938-ban *Szórvány és beolvadás* című tanulmányát a *Hitel* közölte (Nagy Ö. 1938). A szerző ugyanebben az évben Budapesten álnéven tette közzé *Asszimiláció Erdélyben* című röpiratát (Lovas Geréb 1938).

A *Keleti Újság* a problémát a zsurnalisztika nyelvén a tág nyilvánosság körébe emelte be. Felvezetésében a következő felhívást fogalmazta meg: „Hozzunk áldozatot, nehogy magunk legyünk az áldozatok" (idézi Nagy Ö. 1938: 18). A szépirodalom szintén elidőzött a téma fölött (Makkai 1923, Nyirő 1934, Berde 1935).

A II. világháború után a romániai politikai-ideológiai életben elindult centralizáció és burkolt sovinizmus a nyilvánosság szintje alá kényszerítette a témát. Habár épp ezekben az években következményeiben a trianoni határmódosításhoz hasonló esemény zajlott: a kollektivizálás, amely a zárt faluközösségeket felszámolta, a bennszülött társadalom lakosságát szétszórta az ipari központokba, helyükbe pedig idegen elemeket költöztetett.

Az értelmiségi réteg számára mindössze az 1989-es romániai változások után vált újra lehetségessé a kisebbségi közösségért érzett felelősség deklarálása. Kövesdi K. Ferenc *Még szólnak a harangok!* címmel tett közzé megrázó helyzetjelentést az Erdélyi Mezőség magyar lakosságának megfogyatkozásáról (Kövesdi K. 1995, 1997, 2006). Tóth Pál Péter 1999-ben közölte az 1942–44 között 709 erdélyi településen elvégzett demográfiai mérés adatait (Tóth P. P. 1999). Nem sokkal később jelent meg három protestáns lelkész vallomása gyülekezetük gondozása során hozott áldozatukról (Nagy–Hermán–Nyitrai 2000). Vetési László 2000-ben kötetbe gyűjtötte össze a témáról közzétett írásait (Vetési 2000). Szintén Vetési László református lelkész irányításával 1996–1999 között került sor a kolozsvári Protestáns Teológia református, unitárius és evangélikus hallgatóinak *Lélektől lélekig* missziós munkájára az erdélyi és regáti szórványokban.

A fenti áttekintés azt jelzi, hogy a szórványról való, nyilvánosság előtti beszélést az értelmiségi réteg vállalta fel, a téma reprezentálása kizárólagosan az ő kezében maradt. Je-

len elemzés a szórványhelyzettel kapcsolatos, rendelkezésünkre álló szövegeket szeretné áttekinteni. Erdélyi individuális és kollektív életpályák vizsgálatát célzó kutatásaink során olyan szövegek feltárását végeztük, amelyeken a szórványsors megélésének és megítélésének módozatai is elemezhetők. Az eddigiekben feltárt szövegek a következőképpen csoportosíthatók: l. a szórványsors szépirodalmi feldolgozásai; 2. a szórvány gondjait felvállaló értelmiségiek (lelkészek, tanítók) önéletírásai és élettörténetei; 3. szórványban élők önéletírása és élettörténete.

A két utolsó szövegcsoport a helyzetben benne lévő személyeknek a helyzetről megkonstruált képét hordozza. A kép tartalmát, szerkezetét nem csupán a megélt helyzet, hanem a beszéléssel követett szándék is motiválja. Vizsgálódásaink során tehát nem a szórványlétre kérdezünk rá, hanem a róla való beszélésre. A történetben való beszélést olyan egyéni egzisztenciális stratégiaként definiáljuk, amelyben 1. az egyéni és kollektív helyzet felismerése, 2. narratív szövegben való megkonstruálása, reprezentálása és 3. közlése történik meg. A szórványhelyzeten kívül élőknek a szórványsorsról való, külső, általában tágabb összefüggéseket figyelembe vevő szempontokat érvényesítő diszkurzusával ellentétben e szövegek a szórványsorsot élő, azzal azonosuló személy perspektíváit, opcióit vagy neurózisát érvényesítik. Természetesen, a beszélés a helyzettudat reprezentálásának csupán egyik formája, s a narratív megnyilatkozás ezen belül is csupán egyetlen lehetséges beszédmód. A tényeket, állapotokat és viszonyokat események formájában jeleníti meg, hangsúlyozva az esemény időbeliségét, a kauzális összefüggéseket, az esemény következményeit.

Továbbá, a kutatás számára az élet olyan intézmény, amely esetleges módon különböző választásokat kínál fel és fogadtat el az egyénnel. Esetünkben az egyén számára olyan keretként értelmeződik, amelyen belül események formájában receptálja és reagálja le a szórványlétet. A szórványlét különböző tényezői meghatározzák, befolyásolják a személyes életvilágot. Különböző típusú eseményeket váltanak ki, amelyek a védekezésre, a frusztrált helyzet megszüntetésére irányulnak. Átrendezik az egyén életterét (ki- és beköltözés), társadalmi viszonyait, meghatározzák döntéseit, választásait. A kutatás tulajdonképpen hipotetikusan feltételezte, hogy a szórványlétről való beszélés vagy ennek a kerülése is olyan viselkedés, amelyet a szórványlét határoz meg. A „magántulajdont" képező történetek és a történetmondás eseményének vizsgálatával véltük kiküszöbölhetőnek azt a perspektívát, amely a hivatalos intézmények (a nemzet, az állam, az egyház, az iskola) álláspontját, szándékait és érdekeit érvényesíti, forgalmazza és kéri számon. A kutatás arra volt kíváncsi, hogy a szórványban élők mennyire tudatosan élnek a szórványban, hogy a szórványlét mennyire irritáló vagy, ellenkezőleg, természetes, a benne élő számára természetesen kezelhető életforma. Továbbá, hogyan vélekednek az egyéni döntésekről, hogyan beszélnek a maguk és közösségük életéről. Azaz, az egyéni életpályát és a róla való beszélést mennyire dominálja a szórványlét.

A kutatásban, a szövegek értelmezésében a következő kérdések vetődnek fel. 1. Milyen motivációi vannak a szórványlétről való beszélésnek? 2. Milyen nyilvánosság előtt, milyen módon történik a megszövegezés? Hogyan történik meg e történetek megítélése?

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tragikusnak, heroikusnak, szégyellnivalónak vagy épp közömbösnek érzi-e őket a szórványban élő személy? 3. Milyen súlya/relevanciája van egy szórványban élő személy narratív gyakorlatában a szórványsorsról való beszélésnek? Másszóval, a szórványsors menynyire válik egy életpálya és életforma metaforájává, a szórványban élő személy mennyire tudatosan él szórványsorsot? 4. Milyen epikus sztereotípiák, motívumok segítségével jeleníthető meg a szórványsors? Melyek azok az egyéni élet szintjén hozott individuális döntések, amelyek a megmaradáshoz vagy a beolvadáshoz vezettek? Milyen ezek megítélése? Hogyan viselhető el e döntések következménye? 5. Generációk, nemek, foglalkozási csoportok szerint milyen lebontásai vannak a szórványsorsnak? Mennyire azonos módon éli és jeleníti meg a szórványsorsot a (kihelyezett) értelmiségi és a (családi tradíciót folytató) bennszülött? 6. Történetek alapján, hipotetikus módon hogyan konstruálható meg a szórványlét mint egyéni egzisztenciális lehetőség és korlátozottság?

A szórványgondozó lelkészek élettörténeti vallomásait korábban értelmeztük (Keszeg–Becze 2001). A vizsgált mindhárom szerző élettörténetében megtaláljuk a kisebbségi sors, a gyülekezet szolgálatának s az ezzel járó meghurcoltatások vállalását. „Az értelmiség tagjai és köztük különösen a tanítók és lelkipásztorok nem hagyhatták magára a rájuk bízott gyülekezetet. Az Úr Jézus béreseknek és nem pásztoroknak nevezi azokat, akik veszély idején magára hagyják a rájuk bízott nyájat." – írja Nagy Ödön. Majd mikor 1952–ben a lelkészi munkát a kevésbé exponált tanítóskodásra szeretné váltani, kollégája így érvel a helytállás mellett: „Az ő barátai nem gyáva nyulak, akik megfutamodnak, hanem jellemes emberek, akik a viharban is helytállnak azon az őrhelyen, amelyre Isten akaratából kerültek. Igazat kellett adnom neki, szándékomtól elálltam, és ma is az a véleményem, látva, hogy sok fiatal kollégám a jobb élet reményében az utóbbi években elhagyta gyülekezetét és külföldre távozott, hogy a lelkipásztornak nem szabad megfutamodnia és magára hagynia a reá bízott gyülekezetet. Ezt annál kevésbé teheti meg, mert a Farkas utcai templomban, amikor hivatásunkra felszenteltek, a Jézus Krisztus és a református egyház iránti hűségre szent fogadalmat tettünk. Igaz, hogy Nyugaton vagy Amerikában is Jézus Krisztus az egyház feje, de van egy íratlan erkölcsi parancsunk, és eszerint rendületlenül együtt kell élnünk azzal a néppel, amelynek nyelvét és kultúráját örököltük, a sok évszázados templomokkal és temetőkkel együtt." (Keszeg–Becze 2001: 19.)

A túlélésre való berendezkedés valamennyi szórványgondozót rákényszeríti az építkezésre. Templomot, imaházat, papilakot építtetnek, úgy, hogy maguk is oroszlánrészt vállalnak a munkából és az adakozásból. Földes Károly írja: „Felépült a mezőújlaki templom. Csak a jó Isten tudja, hány álmatlan éjszakámba került. Mennyit koldultam, mennyit dolgoztam. Most, utólagosan csodálkozom rajta, hogy hogy is mertem nekikezdeni." (Földes 1934: 14.) Rákényszerülnek a szórványból visszavonult intézmények helyettesítésére. Népdalt, gyermekjátékot, népmesét tanítanak; az iskolai oktatásból kimaradt magyar történelmet oktatják; megkísérlik az anyanyelv használatára visszaszoktatni felnőtt híveiket és azok gyermekeit; a vegyes házasság megelőzéséért az élettársak egymásra találását irányítják.

Híveik felkutatása, lelki gondozása folytonos útonlevést igényel. A nagy távolságok megtétele visszatérő motívuma az élettörténeteknek. Nagy Ödön hátaslovat kap nász-

ajándékul a násznagyától. Földes Károly, a mezőújlaki református lelkész ugyanezt örökítette meg: „Lovat vettem, hogy szórványaimat könnyebben látogathassam... Elgondolni is megdöbbentő, hogy a szórványaimon lakó 92 család lelki gondozása egy gebe életéhez van kötve." (Földes 1934: 10.).

Melyek azok az objektív, kollektív keretek amelyek a lelkészek életpályáját azonos vonal mentén irányítják?

A környezetről való leválás, a szakmai közegbe való integrálódás, mondhatni iniciáció a tanulmányi időszak idején történik. Az intézeti élet, a sajátos életvitel, a gyülekezeteknek, a híveknek a fiatalok előtt kitárulkozó gondjai, a messianisztikus szándékok és kezdeményezések olyan tudati átalakulást eredményeznek, amely a későbbiekben meglepő magatartásra, teherbírásra, teljesítményre teszi alkalmassá a lelkészt.

A felkészülés évei után a lelkész mint hivatása színhelyére tér vissza a gyülekezetbe. Lakása a falu centrumában van, a templom közelében, helye a vasárnapi istentisztelet idején a szószéken. Lelki gondozóként a hitélet irányítójaként intenzíven jelen van hívei életében, életük fordulópontjain. Áldást oszt, vigaszt nyújt, tanácsot ad. Ténykedése azonban kigyűrűzik a parókia, a templom teréből. Ha kell, oktat, anyanyelvet tanít, kultúrát szervez, építkezést irányít, pereskedik. Híveivel azonosulva képviseli gyülekezetét. Gyakran ezért válik a világi intézmények és politikai–nacionalista erők támadásainak célpontjává. Meghurcoltatása, áldozatvállalása egy közösség, egy értékrend megmaradásának garanciája és szimbóluma.

A lelkészi élettörténetekben a legtöbb epizód ugyanarra a sémára, epikus sztereotípiára vezethető vissza. A történeteket leegyszerűsítve szerkezeti felépítésük a következőképpen alakul: 1. nehéz, olykor kilátástalan helyzet, amely hatalmas erőfeszítést igényel, 2. az ÉN mindig győz, hiszen kompromisszum nélkül az igaz utat választja. A győzelem azonban legtöbbször csak vallási–morális síkon létezik, s ez egyfajta messianisztikus vonást kölcsönöz a szubjektumnak. 3. A történetek rendszerint dualisztikus oppozíciókra épülnek: az ÉN valaki(k) ellen harcol, s mivel az ellenfél az Örök Rossz megtestesítője, a szubjektum mássága, kiválósága, igazsága nyilvánvalóbbá lesz.

Jelen esetben csupán a bennszülöttek autobiografikus narratívumainak (a fentebb jelzett források harmadik csoportjának) elemzését tesszük közzé.

Beszédhelyzetek

Az élettörténetek elemzésének első fázisában a történetek létrejöttének körülményeit mutatjuk be.

K. L. 1907-ben született. Apai nagyapja nagygazda volt. Apja vasutas, ezért tíz évet Nagyszebenben töltöttek; anyja háztartásbeli, 1918-ban halt meg. Három testvére volt, apja újranősült, két mostohatestvért is neveltek. Nagyszebeni tartózkodásuk idején hat osztályt végzett. Anyja korai halála miatt nem tanulhatott tovább.

Lánya, N.-né K. A. 1927-ben született Bácsiban. A faluban öt, Vajdahunyadon három osztályt végzett. Végig román nyelven tanult. Tanulmányait a második világháború miatt

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kellett megszakítania. Férje helybeli román férfi. Katonatiszti pályát választott. Hat évig Bukarestben, egy évig Pitesten dolgozott, majd Radnára helyezték. Felesége követte őt ezen az úton. Két fiuk született. Gyerekeiket A. szülei nevelték. Iskolás koruk előtt magyarul is megtanultak. Tanulmányaikat első osztálytól kezdve román tagozaton folytatták. Ettől az időtől kezdve elfelejtették anyjuk anyanyelvét. Aranka házassága kilenc év után a férj kezdeményezéséből válással végződött. A fiukat az anya taníttatta szülei és férje anyagi támogatásával.

A két asszonnyal való beszélgetésre 1999. november 21-én került sor. A falu református lelkészével látogattuk meg az anyát és lányát. A kérdések előbb az anya, K. L. életének eseményeire irányultak. Lánya többnyire kiegészítéseket fűzött a válaszokhoz. Amikor azokról az évekről esett szó, amelyekkel kapcsolatban maga is emlékekkel rendelkezik, gyakrabban vette át a szót. A román házasság tapasztalatáról, akárcsak a vele egykorú, vegyesházasságban élő asszonyok életéről A. belső kényszerből beszélt. A téma, különösen a házaséletét lezáró válás miatt máig erősen foglalkoztatja. A két asszony között kialakult vita érvei, nyelvi fordulatai arra utalnak, hogy a kérdés centrális szerepet tölt be kettejük beszélgetésében. Ma már mindketten úgy vélekednek, hogy a vegyesházasság a kisebbségi magyar családok asszimilációjához vezet. Az adott körülmények között azonban e házasságokat elkerülhetetlennek tartják. Ők maguk is, akárcsak Aranka sorstársai, abban reménykednek, hogy megtalálják azokat a stratégiákat, megoldásokat, amelyek a teljes asszimilációtól megóvják.

A román legény udvarlását a szülők idegenkedve fogadták. Bár magyar férjet is választhatott volna, A. a román udvarlót fogadta el. Az anya, L. a vegyesházasságba bonyolódott lánya gyötrődését látva tette félre azokat az előítéleteket, amelyekkel korábban a vegyesházasságot választó fiatalokat és saját lányát is kezelte. Mikor a román férfival házasságot kötött, a szülők, különösen az apa, megvonták tőle bizalmukat. Az anya kezdeményezésére azonban nem szakították meg vele a kapcsolatot. *Az apja nem akarta. Inkább agyonütem. Mondom, hallgass te, s fogd bé a szádot. Hagyj békit te, ha ők jól élnek, mink is jól élünk. Hagyj békit*. Mikor a szülők akarata ellen kötött házasság lezárult, és a megcsalt asszony sem román férje, sem szülei világába nem tartozott, az anya kínálta fel a hazaköltözést. Utólag A. is világosan látja, hogy a házasság kilépési eseménynek bizonyult. Férje révén román környezetbe került, ahol sem anyanyelvével, sem a magyar intézményekkel nem tarthatott fenn kapcsolatot. A válást követően visszaintegrálódott szülei világába. Anya és lánya figyelemmel követik a rokonság és a falu életét. Beszélgetéseikben döntő helyet foglal el az etnikus stratégiák és viszonyok értékelése és értelmezése. A kilépések és a kompromisszumos döntések, a megmaradási és beolvasztási stratégiák egész kataszterét tartják számon (a vallásos szertartás nélküli esküvő; az anyanyelvtanulás végett a nagyszülőknél hagyott gyerekek; a román és magyar testvér osztozkodása az édesanya holtteste felett; a férjet a román temetőbe követő református asszonyok; a református lelkész román nyelvű temetési beszéde; a konfirmandusok román nyelven történő képzése). Maguk is termelői, fenntartói és forgalmazói annak a közvéleménynek, amely a nemzetiségi megmaradást kívánja pozitívan befolyásolni.

Mindketten világosan érzékelik azokat a formális intézményeket, amelyek az etnikai lét metaforái (az iskola, az egyház, a házasság, a temető). Ezek az intézmények biztosítják az anyanyelv használatát, az etnikus közösséget és a privát etnikus teret. Az identitás veszélyeztetettsége rituálissá teszi az intézményekhez való viszonyt; a kapcsolat számukra kiemelt fontosságú, a kapcsolatot látható módon, nyilvánosság előtt gyakorolják. (A. magyarul olvas bibliát, bár nehezen érti a magyar szöveget, a gyermekeket magyarra tanítják, bár később nem lesz rá szükségük, a halottak végső nyughelyének megválasztása fontossá válik, a román templom már-már botrányt keltő elkerülése). A döntések és cselekvések hátterében a közvélemény által forgalmazott néhány sztereotípia áll. A. azzal az érvvel utasítja el az ortodox templomban esedékes ortodox esketési szertartást, hogy ő esküt tett a templomban, hogy vallását nem hagyja el.

R. Ö.-né K. J. 1909-ben született Haróban, földműves családban. Gyermekkora gondtalanul telt. Hat osztályt végzett. Apjuk később vasúti munkás volt, ezért felmentették a frontszolgálat alól. Ketten jöttek feleségül Bácsiba. Mind a négy testvér magyar házastársat választott. Egyik unokahúga román férfihoz ment férjhez, aki jószántából tanult meg magyarul. Mindkét templomba járnak, megülik mind a román, mind a magyar ünnepeket.

Első férjétől kilenc évi házasság után elvált, miután férje Magyarországra költözött. További kilenc év után kötött újabb házasságot. Férje iparos, asztalos volt. A föld művelésére egyedül az asszonynak kellett gondoskodnia. Férje lánya román férfihoz ment férjhez. Házasságuk azonban válással fejeződött. Gyereküket ortodox vallásban keresztelték, románul iskoláztatták. Bár a gyerek a családban magyarul is megtanul, nagymamájával kizárólagosan románul beszélget.

Érdeklődésünk láthatóan nem zavarta. Előrehaladott kora miatt röviden válaszolt kérdéseinkre. Igazán két motívumnál időzött el a beszélgetés során: első férje meglepő viselkedésénél és a magyar nyelvhasználat környezetében tapasztalható visszaszorulásánál. Szomorúan vette tudomásul, hogy családjába is kerültek ortodox vallású románok. Bár vannak, akik stabilan beépültek a családba, elsajátították a magyar nyelvet is, anélkül, hogy román státusukról (vallás, iskoláztatás) lemondtak, asszimilálódtak volna.

M. L. 1927-ben született a Kolozs megyei Csegezben, 5 gyermekes földműves családban. A falujában 7 osztályt végzett, az első hármat magyarul, a többit az időközben kizárólagossá vált román tagozaton. 1944 őszén 1200 aranyosszéki magyar fiatallal együtt munkaszolgálatra került, Buzăuba, Brăilába, Galacra. 1948-ban a sorozáskor katonai szolgálatra alkalmatlannak találták. 1950-ben újabb munkaszolgálatra hívták be, ahonnan 1953-ban szabadult. 1950-ben megnősült. Három gyermeke született. Feleségét villámütés pusztította el. Újabb feleséget Kövendről hozott magának, két gyerekkel. Gyerekeinek élete a következőképpen alakult. Egyikük vasutasként dolgozott Kolozsvárt, Györgyfalván telepedett le és alapított családot. A második fiú kőműves lett, családjával Budapesten él. A harmadik taxisofőr, Kolozsvárt él, házasságot román lánnyal kötött. A negyedik a tordai Cementgyár munkása volt. Az ötödik tanulmányai befejeztével postai alkalmazott lett, Marosvásárhelyen, Szovátán, majd Tordán élt. Családjától elválva végül szülőfalujába költözött vissza.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A szövetkezetesítés idején igyekezett megmenteni gazdaságát. Végül mégis rákényszerült a termelőszövetkezetbe való belépésre. A kommunista pártba, fenyegetések után, 1981-ben lépett be. A következő évben brigádossá választották. Hozzáértéssel irányította a falu határában zajló munkálatokat. 1970–1983 között gondnoki tisztséget töltött be egyházában. Később újra gondnok a lelkész nélkül maradt gyülekezetben.

A család életét a rendszerváltozások többször érintették. A magyar nyelvű oktatás beszüntetése miatt M. L. három évet román tannyelvű osztályban végzett szülőfalujában. 1944 őszén maga is, akárcsak Aranyosszék fiatalsága, munkaszolgálatra kényszerült. A kollektivizálás miatt a városok irányába beindult migráció oly mértékben kiürítette a falut, hogy 2000 közül mintegy 150 lakos maradt, 2:1 arányú román–magyar megoszlásban. Az unitárius hívek alacsony száma miatt a falu nem tud lelkészt tartani. A lelkészi teendők elvégzésére a sinfalvi lelkész jár be a faluba. M. L. városra került gyermekeinek egyike a Magyarországra költözést választotta. Másik fia moldvai román feleséget választott, aki ortodox vallását a továbbiakban is megőrizte. A gyermekek viszont apjuk vallását követik.

M. L. történetében az ifjú- és legénykori emlékek, a munkaszolgálat élményei, a feleség tragikus halála kap nagyobb terjedelmet. Szó esik a család eredetéről, a háborús évekről, a kollektivizálásról, a román lakosságnak a faluban való megjelenéséről, a magyar ajkú lakosság megfogyatkozásáról, az unitárius egyház helyzetéről, valamint a családtagok sorsának alakulásáról. M. L. évtizedeken keresztül egyik hangadója volt faluja magyar lakosságának. E szerepkörét a faluban megmaradt egyetlen magyar intézmény, az egyház életében érvényesíthette. Mikor a lelkésznek távoznia kellett a megfogyatkozott gyülekezetből, gondnokként ő maradt az egyházi vezető. Miközben maga a magyar identitását végig megőrizte, a családjában bekövetkezett elháríthatatlan események (gyermekük Magyarországra költözése, a román meny bekerülése a családba) arra ösztönözték, hogy toleráns legyen a falu magyar lakossága ellen dolgozó folyamatokkal szemben. Pontosabban, magatartásából arra lehet következtetni, hogy elfogadja az individuális döntéseket. A román nyelv ismerete, a faluban élő románsággal gyermekkorától fenntartott kapcsolat, a román közigazgatási szervek általi igénybevétele miatt fokozatosan fogadta el nyelvi és vallási közössége státusának átértékelődését. Ezért is, történetében az egyedüli panasz a falu kiöregedése, s az emiatt parlagon maradt földek miatt hangzik el.

K .G. 1916-ban született Mészkőn, földműves családban. Édesapja 1918-ban esett el a fronton. A családban hat árva maradt utána. Az özvegy anya egy ötgyermekes férfival kötötte össze életét. Ebből a kapcsolatból született meg a tizenkettedik gyermek.

5 osztályt végzett, utána kerekesinasnak állt. Felszabadulása után ügyes kezéért, szorgalmáért a környék mesterei szívesen alkalmazták segédnek. 1938–1944 között Szászsebesen katona. 1944-ben családját (feleségét és fiát) átviszi Kolozsvárra. Hazatérve gazdálkodik. Rendre különböző felelős beosztásokkal bízzák meg. A fogyasztási szövetkezet pénztárosa, falusi, majd községi néptanácsi elnök, a sinfalvi kavicsbánya vezetője.

Falujában gyermekkorában sajátította el a román nyelvet, román barátai vannak. Többször tanúja a románok magyarellenes megnyilvánulásainak. A román legionárius

mozgalom a mészkői románság egy részét is lázba hozta. 1934–1935 táján esténként a román fiatalok hangos felvonulásokat szerveztek, magyarellenes jelszavakat skandáltak. 1943-ban a katonaságból szabadságra hazalátogatva láthatta, hogyan rekvirálták el a magyar lakosság gabonáját, lisztjét. Észak- és Dél-Erdély elválasztása után a húga a családjával, valamint bátyja Magyarországra költözött. Később lánya is családostul Magyarországon állapodott meg.

Az élmények ellenére történetében nem kapott különösebb szerepet a témáról való beszélés. Belefeledkezve mesélt a fiatalkori, inaskori és katonakori élményeiről. A kollektivizálás kezdetétől Mészkő lakossága szemlátomást apadt. Az iskoláskorú gyermekek hiányában megszűnt a magyar nyelvű oktatás. A beköltözés miatt aránytalanul felduzzadt a falu román ajkú lakossága. A földek 1990 utáni visszaszolgáltatása során a vezető szerepkörökbe helyezkedett román hivatalnokok az őslakos magyar lakosságra nézve hátrányosan szolgáltatták vissza földterületeket. A magyar családok a falutól távol, gyenge talajú földeket kapnak vissza. K. G. minderre nem tér ki a történetében. Őt már az 1960–1970-es években asszimilálta az új rendszer. Román szomszédaival baráti kapcsolatokat alakított ki. Gyermekei, unokái Tordán, Kolozsvárt és Budapesten telepedtek le. K. G. és felesége életkora és egészségi állapota miatt az udvarról nem járt el. A családjában az évtizedekkel korábban megesett döntések (házasságkötés, lakhelyváltoztatás, beiskolázás, konfirmáció) problémátlanul láttatják a helyzetet. A falu magyar lakosságának gondjai sem őket, sem leszármazottaikat nem érintik. Történetét ezért határozza meg az én-ontológia, uralkodik benne a hajdani megpróbáltatások fölé emelkedő megbékélés és derű.

A dévai B. J.-t 1999. november 22-én kerestem fel. A beszélgetésre a konyhában, fiának és rokonának a jelenlétében került sor. B. J. végig visszafogottan viselkedett. Elődeinek döntései, akárcsak saját élete arra szoktatta, hogy sem segítséget, sem elismerést nem kell másoktól várnia. Válaszaival, történetével nem kívánt semmit legitimizálni. 1937-ben született, Dévatelepen lakik. A Dévára költözött bukovinai székelyek leszármazottja. Élete során többször váltott foglalkozást. Fiatal korában pásztornak állt. A katonaság elvégzése után a kollektív gazdaságban kovács. Később a bányavállalatnál keresett állást. Végül mészárosként dolgozott. 1960-ban kötött házasságot. Az isten 5 gyermekkel áldotta meg. Közülük háromból szakács, egyből mészáros és egyből ács lett. Hárman alapítottak családot. Egyik lányának férje román. Rokonságából az első kitelepedési hullám 1940 után indult Magyarország felé. Egyik unokájának férje 1990 után települt Magyarországra.

A román nyelv elsajátítását a helyzet hozta szükségszerűségnek tekinti. Ezért kiskorú gyermekeivel a családban is beszéltek románul, hogy a román személyekkel értekezni tudjanak. Az anyanyelv, a vallás megőrzését azonban fontosnak tartotta. Egyik lányának román férfival való házasságkötését nem helyeselte, de nem is tiltotta.

K. J. 1932-ben született Mezőzáhon. Egy korai betegség miatt édesapja kénytelen volt foglalkozást változtatni, s emiatt később elköltözni a szülőfaluból. Az akkor szinte kizárólagosan magyar lakosságú Detrehemtelepen telepedtek meg, ahol apja vincellérként dolgozhatott. A tanyán nemsokára házat építettek. A szülői házban K. J. maradt legtovább,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

rá hárult a szülők elgondozása. Bár maga egyetlen osztályt sem végzett, 1965-ben, legnagyobb gyermeke iskolába menetelekor a tanyai házat lebontotta, s a faluba költözött, hogy gyermekei iskolába járhassanak.

Élettörténetét a mezőségi ember jellegzetes mentalitása irányítja. Egyaránt jól ismeri a magyar és a román nyelvet, fiatal korában egyaránt szívesen járt szórakozni magyar és román fiatalok közé, munkahelyén egyformán egyezett román és magyar kollegáival, rokonságában (már testvérei között is) több vegyesházasság van. Édesanyját román prédikátorok szombatista vallásra térítették. K. J. maga is gondolt a megkeresztelkedésre. Végül azonban református hiten maradt, bár a templomot nem látogatta. Egyik fia újhitű gyülekezetbe iratkozott.

A szórványtörténetek motívumai

A párválasztás, a házasságkötés • Miközben a vegyesházasság is betölti a házasság elsődleges funkcióját, a kisebbségi és szórványlétben problematikussá válik, mert mind előreláthető, mind beláthatatlan következményekkel járhat: idegen vallási közösségbe integrálhatja az egyént, idegen nyelvi közegbe integrálhatja az utódokat, alternatív hétköznapi és ünneplési szokásokat állandósíthat. A román anyanyelvű házastárs jelenlétével irritálja a családi és a vallási együttlét eseményeit, szertartásait. A bácsi beszélgetés alkalmat nyújtott a falu lelkészének és a két asszonynak azon vitatkozni, hogy a szertartás nyelvét hozzá kell-e igazítania a román anyanyelvű hozzátartozók jelenlétéhez. A két asszony nehezményezi a református lelkész szertartáson belüli kétnyelvűségét. Érvként hivatkoznak arra, hogy a román lelkész nem tud és nem akar hasonló engedményt tenni. A mezőségi szórványgondozó lelkész, Hermán János híveire való tekintettel az esketési és temetési szertartásokon szintén átfordította a szót román nyelvre.

Az általános vélekedés az, hogy a vegyesházasság a kisebbség asszimilációját indítja el. N. K. A., akárcsak néhány sorstársa erkölcsi kötelességének érzi református vallásának formális megőrzését. Miközben polgári esküt tesz férje mellett, házasságukat a kompromisszumra való hajlandóság hiányában sem a református, sem az ortodox szertartás szerint nem hitelesítik. Férje foglalkozása révén tömbromán környezetbe emeli őt is, gyerekeit is, ahol sem anyanyelvét, sem vallását nem gyakorolhatja nyilvános és formális keretek között. Döntésének következményeit szülei bevonásával igyekszik korrigálni. Gyermekeit iskolás koruk előtt huzamosan, iskolás korban alkalomszerűen a nagyszülőknél tartja a magyar beszéd eltanulása, gyakorlása végett. Esete azonban azt bizonyítja, hogy e megoldással nem tudja ellensúlyozni a családban, a környezetben és az iskolában használt román nyelv asszimiláló hatását. Évtizedek múltán alkalma van megélni felnőtt fia szemrehányását is, amiért az anyanyelv elsajátíttatásában nem volt erélyes és következetes. Az udvarlás időszakában, a házasságkötés előtt szülei megpróbálták elejét venni a házasságon és a családon belül kifejlődő konfliktusoknak. Az apa hajlandó lett volna megszakítani a kapcsolatot lányával. A megbocsátást, a helyzet elfogadását és a segítségnyújtást mind a házasságkötéskor, mind a váláskor az anya kezdeményezte.

B. J. szintén számol a családba kerülő román vő megosztó hatásával. Szülői önkényt azonban ő sem alkalmaz. A jövőre gondolva lánya esetleges boldogtalan élete, szemrehányása visszatartja mind a tiltástól, mind a kapcsolat megszakításától. Mindössze mérsékeli a családdal való kapcsolatot, a vegyesházasság következményeinek elviselését lányára és annak férjére hárítja.

M. L. fia Kolozsvárt választ román, moldvai származású feleséget. A két lánygyermek magyar nevet kap, magyar óvodába jár, s az általános szokástól eltérően (a fiú az apja, a lány az anyja vallásába nevelődik) nem anyjuk ortodox, hanem apjuk unitárius vallását kapják. Az eseményt M. L. e formális megoldások felsorolásával szerkeszti meg, verbalizálja. Történetében bizonyára ezért nem kerül sor a vegyesházasságról való vélekedésre. Annál is inkább, mert kisebbik fiának magyar lánnyal kötött házassága kudarccal zárult.

A gyermekek részéről kötött vegyesházasságot beszélgetéskor a szülő kényes témaként kezeli, igyekszik átsiklani fölötte. Más a helyzet, ha szomszédok, falubeliek házasságkötéséről esik szó. Ebben az esetben ugyanazon helyzet megítélése kíméletlenebb. A vegyesházasságot a történetek akkor is szóba hozzák, ha arra a rokonságban vagy a szomszédságban kerül sor. A vegyesházasság a távoli rokonok és ismerősök részéről is a rokoni és baráti kapcsolatok elleni merényletként értelmeződik. A román élettárs jelenléte vagy tendenciózus hiánya megzavarja a vallásos ünnepek, az átmeneti rítusok hangulatát. Az együttlétnek ezek az alkalmai a vegyesházasság jelentette zavaró tényezők felszínre szüremlésének, a sérelmek elszenvedésének, konstatálásának, a lappangó előítéletek kinyilvánításának színhelyei. Ritkább esetben, hasonló alkalmakkor az alkalmazkodási szándék láttán a román személy elfogadása történik meg.

1. (K. L.) *Én az én öregemmel mindig magyarul beszéltem. Is a családba is. Mik elleneztük, hogy ne menjen férhez román után.*

2. (N. K. A.) *Élne most Ferencz Zsiga, tiszteletes úr, kérem, mind a két unokája románhoz mentek. A lánya mérnök után ment, román, Temesváron. Zoli megint román lányt vesz.*

(K. L.) *Ahogy volt Sanyi Kis. Ez első unokatesvér anyuval.* [...] *A fia vett megin el románt.* [...] *Aztán megint Herceg Gabi, a fia román lányt vett. Itt már ilyenek. A Herceg család az egész. Tibi megin, román vót a veje. Antika. Akkor megin a lánya román után ment férhez. A fia is. Akko megin Diguné, román vót a férje, románok a gyerekek.*

(N. K. A.) *Aztán Gabi H. megint románt vett. S akko Sanyi K. megint.*

3. (R. J.) *Vegyesházasságban bátyámnak a...* [veje]. *Úgy megtanult magyarul. Ő akart. Most olyan jól tud magyarul. És tisztelik azért a magyarokat. A férjét, a vallását. Amikor vannak ünnepek, akkor mennek ide a magyarokhoz, s amikor románok, románokhoz, templomba.Megtartják ezt is, megtartják azt is.*

4. (M. L.) *A nagyabbik fiam* [...] *katanaság után elvégezte az estit és összeüsmerkedett egy moldovai román nőve. Az elejin egy kicsit elleneztem a dógat, de most má... most már belé vagyak törődve. Van két leányak. A léányak tudnak perfekt magyarul, ma-*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

gyar óvodába járt mind a két léány. [...] *Erika konfirmált. A kicsi azt mondja, táti, én is konfirmálak.*[295] *Tartsák az unitárius vallást. A felesége tartsa a román vallást, az ortodox vallást.*

5. (B. J.) *Azt mondtam, hogy nem bánom* [ti. a fia által kötendő vegyesházasságról van szó], *de ti szagoljátok. Szakítsátok, de szagoljátok. S távol tőllem, ha lehet.* [...]

[– Mikor a rokonok, a gyerekek összegyűlnek, az egyetértés megvan?] – *Ki amit tanul. Én nem mondtam, hogy ha van egy más idegen, román, akkor én beszéljek magyarul. Akkor beszélek románul. De másképp a vejeim, unokáim magyarul... Úgy veszem, hogy annyi idő alatt, amég én megtanultam 400 darab marhának még a nevüköt is, ő nem tud megtanulni?* [...]

6. (N. K. A.) *Én románhoz vótam férhezmenve, de nem tértem át a román vallásba. Nem szólt ő* [ti. a román férj] *ilyesmit.*

(K. L.) *Tanár úr, mikor megesküdtek, jaj, mind sorba jut az eszembe, én nem hagytam, hogy menjen a román templomba, ő nem jött a magyar templomba. Megegyeztek ketten, hogy nem esküsznek meg, csak a szfátnál*[296]*. És csináltunk nagy lakodalmat és csak a szfátnál vót megesküdve. Tudja, tanár úr, hányszor eszembe jutott, ez egy nagy vétek vót. Egyedüli lányom volt s nem esküdött meg a magyaroknál. Én nem hagytam azért, mert ő* [a román férj] *nem akart megesküdni nállunk. Az apja azt mondta, hogy a román templomba nem hagyja.*

(N. K. A.) *Hej, nem akartam menni, nem akartam menni, megmondtam szembe nekik, te, én konfirmáltam, io am depus jurământul în faţa acolo. Că io nu-mi las legea. Io nu pot să fiu la tine la biserică.*[297] *Megmondtam ugy neki szembe. Na és úgyhogy mentünk csak a... Me akko férhez ment R. J. megin román után. Megin a sfatnál vót. Akko férhezment Ida, K. I., megin román után ment férhez, s G. megin. Azt mondtam, io nu mă cunun la ortodocşi...*[298]

7. (K. L.) *Mik elleneztük, hogy ne menjen férhez román után.* [...] *S mik mondtuk, pláné az apja. Semmiféleképp nem akartunk beleegyezni, hogy menjen romány után.* [...] *Nem szerettük se a családot se, de nem szerettük azt se, hogy román. Semmiképpen nem bírtunk belenyugunni, hogy román.* [...] *Nem kellett neki senki, csak az az oláh. Na, aztán csak azt szerette.* [...] *Az apja nem akarta. Inkább agyonütem. Mondom, hallgass te, s fogd bé a szádot. Hagyj békit te, ha ők jól élnek, mink is jól élünk. Hagyj békit. A gyerekeket* [tk. unokákat] *mind a kettőt mi tanítattuk.*

8. (K. L.) *F. L.-t oda temették a román temetőbe, me a férje román vót. És úgy akarta ő, hogy a férje mellé temessék. Mondtam neki, te, mér akarsz oda temetkezni és apád és anyád magyarak.* [...] *Legalább te legyél ott a szüleid mellett. Hát mit csináljak, úgy aka-*

---

[295] A konfirmáció csupán a protestáns felekezet beavatási rítusa, az ortodox felekezetben ismeretlen.
[296] Tanács, néptanács.
[297] Én esküt tettem a templomban. Hogy nem hagyom el a hitemet. Én nem mehetek a te templomodba. (Román)
[298] Ortodox templomban nem esküszöm. (Román)

rok én, hogy legyek a férjem mellett. Na és oda temetkezett a románokhaz. [...] *Jött hat hétre rá, hogy meg vót halva az anyja. Csinált olyan părăstast.*[299] *Ahogy csinálnok a románok.* [...] *Mondom neki, te, mér kellett hogy csinálj părăstast? Há anyád református vót. És mér kelletett te csinálj költséget magadnak? Ea n-o ținut legea asta. – Da pentru că o stat pe legea ei. – Legea voastră e în Ungaria.*[300] *Odacsapott. Má így mondtam meg.*

Román utódok születése • Bár e motívum szorosan kapcsolódik az előzőhöz, a narratívumok szintjén relatív önállóságot mutat. A szülők a döntést, gyermekük vegyesházasságának elfogadását vagy ellenzését a párválasztás mozzanatában hozzák meg. A vegyesházasságból született gyermekek etnikai hovatartozásának eldöntésébe a nagyszülőnek már nincs beleszólása. A szülők kész tények elé állítják a nagyszülőket. Ezért is a narratívumokban e motívum nem kap különösebb teret. Annak ellenére, hogy minden hasonló eset problémát, lappangó feszültséget kelt a nagyszülők és szülők viszonyában.

E helyzet kezelésére különböző kompromisszumok születnek. A szülők olykor megállapodnak abban, hogy a gyermekek milyen módon és arányban kapják meg a felekezeti és nyelvi részesedésüket. Egyik elv szerint a fiúgyermek az apja, a lány az anyja vallását viszi tovább. Ritkább esetben az első gyermeket az apának, a többit az anyának osztják ki. Terepmunkánk során azonban olyan helyzettel is találkoztunk, hogy a lánygyermeket apja vallása szerint ortodox vallási szertartás keretében keresztelték, majd 13 éves korában a református eljárással konfirmálták. A nyelvet illetően a domináns nyelvi környezetből nagyszülőkhöz adják a gyermeket a másik nyelv gyakorlására. Ha tehát a családban általában románul társalognak, akkor vakációban a magyar nagyszülőkhöz kerül magyar szóra. Az iskoláztatás nyelvét általában úgy irányítják, hogy óvodában és elemi tagozaton a magyar nyelvet sajátítsa el a gyerek, később pedig román tagozaton folytatja tanulmányait.

1. *Ha az asszony román, a gyermekek is románul beszélnek. Ha magyar az asszony, úgy is románul beszélnek. Akkor megvan a békesség, akko nem veszekednek. Pedig hánynak s hánynak mondom, mért nem beszélsz, te, vele magyarul.– Az uram, vagy apósam* [megköveteli].– *Há nincs mindig otthon. Most látom, hogy itt van N. D.-éknél a kicsi léány, má inkább beszél románul, mint magyarul. Most a mostohaapja román. Az édesapja magyar vót s az édesanyja is. S a fia evállatt egy magyartó, s az is románt vett el. Jaj, Istenem, beleháboradik az ember, miko hallja. Az a kicsi is má jobban beszél románul, mint magyarul.* (Felvinc)

2. (R. J.) *Kicsi vót, s ide kötöztek, s a gyerek nem tudott magyarul. S a gyerek úgy megtanult magyarul. Még azt mondták nekem, ez a F. Zsigáné, s Annus, te mi beszélünk a gyermekkel románul, s milyen jól tud magyarul. Így a gyerek megtanult magyarul. Veszekedett az apja vele. S olyan csúnyákat mondott. S én hallottam bentről.*

---

[299] Părăstas – a halott emlékére, a haláleset utáni hatodik héten tartott ortodox emlékező gyászünnepség.
[300] Anyád nem tartotta ezt a szokást. Ő megmaradt a maga a maga [tk. református] törvényénél. – A törvényetek Magyarországon van. (Román)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az elköltözés • A szórvány a magyar lakosság egy közösségben vagy térségben érvényesülő statisztikai hátrányát jelenti. Kiváltója lehet a más etnikumú lakosság valamilyen okú nagyméretű beözönlése, a magyar ajkú lakosság elszivárgása, vagy a két etnikum természetes szaporulatának aránytalansága. A történetek szerint a családok 1940 szeptemberében, a bécsi döntés következtében töredeztek szét. Főleg katonaköteles legények, hadköteles férfiak családostul költöztek át Észak-Erdélybe, onnan tovább Magyarország területére. E migráció különösen az aranyosszéki falvakat érintette.

Az elköltözés második hulláma a kollektivizálás és a romániai iskolapolitika következtében indult be. A javadalmazási viszonyokat és a munkaerkölcsöt látva a fiatal és középkorú munkaerő városokba költözött. Az 1980-as évektől Romániában a középiskolai oktatásban túlsúlyba kerül az ipari képzés. Ez elszippantotta és városon telepítette meg a falvak megmaradt ifjú lakosságát. Ekkor töltődtek fel a Zsil völgyi bányászvárosok, akárcsak az erdélyi ipari központok. 1989 után a külföldre való utazás lehetségessé vált. Előbb értelmiségi családok, egyedülálló fiatalok csoportjai, majd családok költöznek Magyarországra és nyugateurópai országokba. A falvak kiürülése együtt jár a lakosság elöregedésével is.

A történetek értelmezésében a család a fiatalok érvényesülését hivatott támogatni és segíteni. Ezért is a történetet mondó szülők leplezett büszkeséggel, megelégedettséggel teszik szóvá, hogy gyermekeik, unokáik hol állapodtak meg a nagyvilágban. Az itthon maradott szülők az elköltözött gyerekeiket az ő hátrányos helyzetüktől védettnek vélik, az elköltözést megoldásként fogadják el. Sőt az iskola, a városi munkahely és lakás megválasztása szülői kezdeményezésre és segítséggel történik. K. J. nagyobbik gyermekének iskolaköteles korba jutásakor szánta rá magát arra, hogy a szülői házat lebontsa, s beköltözzék a zömében magyar ajkú településre. A nagysármási Kecskés Mari ugyancsak elismeréssel emlékezett édesapja döntésére, aki gyermekeinek magyar nyelven való taníttatása végett odahagyta Feketelakot, s családjával Nagysármásra költözött. A mesélők egyetlen esetben sem teszik felelőssé elköltözött gyermekeiket a szórványosodás felgyorsulásáért. Sem az nem fordul elő a történetekben, hogy a nyelvvesztés, az identitás- és kultúraváltás idegen környezetben nagyobb presszióval hat rájuk.

Az elköltözés a narráció szintjén különböző funkciókban tűnik fel. Az otthonmaradottak számára a távol élő rokonok a földrajzi horizont kitágulását jelentik. Fogadják látogatásukat, levelek, hírek, ajándékok érkeznek a nagyvilágból, látogatást tesznek a városokban, külföldön. Az idősek kórházi teendőit gyerekeik lakóhelyén oldják meg. A kiöregedő szülők magatehetetlenségüket intenzívebben élik át. Nap mint nap szembesülnek erejük fogyatkozásával. M. L. említi azt, hogy parlagon marad az elődöktől örökölt, nehezen megszerzett földek nagy része. Ugyanakkor hiányérzetet támaszt a vidám szó hiánya, a keresztelő, a lakodalom végleges kimaradása a falu életéből.

1. (M. L.) [Felesége] *kisebbik fia az is elkerült iskalába. Kitanulta a kőműves mesterséget és megnősült oda Kolozsvárra. Egy ügyes kolozsvári nőt kapatt. Szorgalmasak voltak, házat vettek, négyszobás lakásuk vót, autót szereztek. Ők aztán elmentek, miko legboldogabbak vótak, szép kislányuk született, ementek a nagyvilágba, kikötettek Bu-*

dapestre. Ott aztán villamosvezető vót, a felesége mint szakácsné bekerült egy konyhára. Ott élnek. [...] [Testvére] *nagyabbik fia kikerült mint mérnök Svédországba. Ott él mint mérnök, mái napig a kapcsolatat tartsuk.*

2. (B. J.) *Nekem is a nagynénim, nagybácsim, s a feleségemnek is, mind át vannak menve Magyarországra.* [– Mikor mentek át?] – *A '40-es években.*[301] *A feleségemnek vagy négy testvére. Akkor B. is, apámnak a testvére, már meghaltak, de G. bácsi, R. néni, Sz. bácsi... Családostul.* [...] *A P. J., az is kiment. Családjával. J. B. leányának és J. fia. Az unokámnak az ura.*

A román lakosság beköltözése, térfoglalása • A nyelvi és kulturális környezet kicserélődése évtizedeken keresztül, folyamatosan történt meg. Egyrészt a magyar lakosság abszolút mutatóinak csökkenése, a román lakosság számának növekedése, valamint a román és magyar lakosság arányának megváltozása miatt. A folyamatban az 1918-as és az 1944-es határmódosulás játszott meghatározó szerepet. A magyar lakosság exodusszerű elköltözésére Észak- és Dél-Erdély elválasztásakor került sor. Főként a katonaköteles legények, fiatal házasok választották ekkor a Magyarországra való kiköltözést. A falvak ifjú és munkabíró lakosságának újabb hulláma az 1960–70-es években indult meg az ipari központok felé, ahol láthatatlanná vált a települések emberáradatában. Ezzel párhuzamosan, korábbi előzmények után, a két világháború között, majd újabb hullámban a kollektivizálást követően történt meg a román ajkú lakosság beköltözése és térfoglalása. Az intézmények által használt román nyelv, a hivatalokat kiszolgáló román személyzet, a gyakoriakká váló ortodox temetési, lakodalmi, keresztelői szertartások, az ortodox kalendáris ünnepek megtartása láthatóvá tette a román lakosság jelenlétét. S ugyanakkor, a szomszédsági, rokonsági intézmények alapján e szertartások bizonyos mértékben integrálták is a magyar lakosságot.

1. (M. L.) *Az 1800-as évek elejétő hoztak be a nagyobb gazdák a szomszéd falukbo zselléreket, szógákat. A magyar gazdák építettek nekik templomat, hogy legyen kedvek dógazni. S aztán a magyar gazdák fiai elmentek tanulni. S a birtokat ők lassan átvették, meggazdagadtak s úgy telepedtek le ide.*

2. *A gyerekek létszáma nagyon szép volt. Legalább 17-18, ez volt a minimum. El egészen a 27-28-ig. Ilyen gazdag létszámú osztályok voltak akkor. Ez meg is maradt elég szépen, ez a létszám. Egészen az 1970-es évek közepéig. Azután már azok, akik eltávoztak, akik az iskolából kikerülve elszármaztak innen, állást, kenyeret kellett keressenek, ezek mind elszármaztak innen. A legértékesebb részét a községnek elveszítette a község.* [...] [A román és a magyar nyelvű oktatás] *egy vezetés alá lett összevonva. S akkor így kerültem én aligazgatónak. S ez is maradtam végig. Hanem aztán voltak más vonatko-*

[301] 1940-ben, a bécsi döntést követően Dél-Erdély magyar lakossága tömegesen vándorolt magyar állami területre.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

zásai is ennek az átalakításnak. [...] *Ekkor megszűntek a magyar nyelven való gyűlések* [...] *Következett a helységneveknek a román használta. Vagy aztán a magyar kabinetben kitettük a magyar költők arcképét. Faliújságon magyar nyelvű cikkek a gyermekek részéről. Vagy a tanszemélyzet részéről a faliújságnak a magyar nyelven való megjelentetése. Ezek úgy szépen kezdtek lemaradni. Szépen megtiltották.* (Felvinc)

A bántalmazások, megkülönböztetések, frusztráció • A kisebbségi sors traumáit az erdélyi magyarság a trianoni döntést követő határmódosulás közvetlen következményeként élte meg. Ekkor kezdődött a szerveződő román adminisztráció által érvényesített diszkrimináció, és a román intézmények által hallgatólagosan bátorított, a román lakosság részéről kezdeményezett megfélemlítési akciók sora. A két világháború közötti időszakban az általunk kutatott Aranyosszéken több olyan konfliktusra került sor, amely a román lakosságot privilegizált, a magyart pedig defavorizált helyzetéről győzte meg. 1933. május 28-án egy tordai, antirevizionistának nevezett román tüntető akció mintegy 200 felbujtatott móc résztvevője támadt rá Sinfalva lakosságára. Mintegy 18 magyar család lakását támadták meg, dúlták fel, fosztották ki. Több személyt súlyosan bántalmaztak. Az agressziónak egy azonnali halálos áldozata volt. Az ügyben az év végéig nem született törvényszéki döntés. Harasztoson 1934 decemberében, karácsony második napján érte felfegyverkezett támadás a magyar fiatalokat. A verekedésnek két román halálos áldozata volt. Az ügyben a törvénykezés csupán magyar személyeket ítélt börtönbüntetésre.

Romániában 1927. június 24-én alakult meg a *Mihály Arkangyal Légiója* elnevezésű fasiszta terrorszervezet, amely 1930-tól a *Vasgárda*, 1935-től pedig a *Mindent az országért* nevet viselte. Ez a szervezet szította a román lakosság nacionalista és sovén indulatait. A lokális faluközösségek magyar lakóinak megfélemlítésére az 1930-as években tüntetésekre, utcai felvonulásokra, heves támadásokra került sor.[302]

Minthogy a kisebbségi helyzet tudomásulvételének, traumatikus hatásának, következményeinek elemzése nem a jelen írás tárgya, a hasonló események részletes bemutatásról lemondunk. Bár az utóbbi időben próbálkozás történt a történelmi események emlékezetben őrzése szerepének minimalizálására, retorikai alakzatként való beállítására, tereptapasztalatunk azt bizonyítja, hogy a kisebbségi sorsra rádöbbentő események emléke, verbalizálása a nyilvánosság szintje alatt, a kisebbségi közösségek informális kapcsolataiban hosszú időn keresztül élt és hatott. Befolyásolta a többségi etnikumhoz való viszonyulást, továbbá olyan területeken érvényesült, mint a párválasztás, a kapcsolatépítés, a szomszédsági viszonyok, az ünneplés, a hagyományőrzés.

A rögzített történetekben a hátrányos helyzetre rádöbbentő események az anyanyelvhasználat kiszorulásával, a munkahelyi hátrányos helyzettel, a magyar személynév miatti vitákkal és konfliktusokkal kapcsolatosak. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat az emlékeket sem, amelyek a kisebbségi személy többségi környezetben való elhelyezkedését teszik szóvá.

---

[302] Ilyen események bemutatása: Keszeg 2001b.

1. *Édesapám jól keresett a vasútnál, egy kis tolató mozdonyon volt fűtő. És elég jól keresett 1922-ig, amikor nyelvvizsgára állították, mivel székely volt, nem tudott semmit románul, ezért szépen kirakták a vasúttól.*[303] *Azután elkezdett gazdálkodni.* (Felvinc)

2. (M. L.) *Na és 44 őszén, miko etakarítattak az oroszak mindent, a nagyabbik tesvérem nem vót itthan, Ferenc se vót itthan... Mi történik? 44 őszén, október derekán itten összeszedték a magyar fiúkat. Aki született 24-be, 25-be, 26-ba, 27-be. Összekerültünk vagy 14 magyar legény. És egy este jött a patró, hagy kell jelenkezni az iskalába. Apám kérdezte, hagy miért. Né, azt mondja, szedik össze a négy korosztályt. A front akkor körölbelül Dés és Várad között lehetett. Na nem vót mit csinálni, összebeszéltek ott a szülők, egyik szülő a másikka, hogy né, nincs mit csinálni, ke menni. Hogy itt vót a csendőrség, erőss csendőrség vót itthon. Este el is kísértek le Várfolvára, a szomszéd faluba. És ottan már vártok a várfolvi fiúk, hagy jönnek Csegezbő is a 14 fiú. 14 magyar fiú. Ott is került 30-nál is több, aztán Rákasró, Kövendrő, Bágyanbó, Sinfolváro, Szenmihályró, összekerültünk vagy 1200-an, mind magyar fiúk. Összegyűjtöttek másnap reggel a szenmihályi csendőr szárnyhaz. Összeállítattak sorba, és bekísértek Tordára a komiszáriáthaz. És adtak háram napi élelmet. Valami büdös túrót, valami pinészes kenyeret, és lekísértek Gyéresre az állomáshaz. Ott felültettek a vonatra. Persze, kíséret mellett mentünk. És nem tudtuk, hagy hová visznek, csak metünk.*

3. (M. L.) *De* [a felesége] *át kellett térjen az unitárius vallásra. Me apósam, nyugudjék, amiko született* [ti. a felesége], *há vót egy részeges jedző. Bejelentette, hogy milyen vallású. Azt mondta, hogy greco-catolici.*[304]

A szórványsorsról való beszélés

A szórványsorsról való beszéd feltűnően kerüli a nyilvánosságot. Máig emlékezetes egyik tóháti (Maros megye) kiszállásunk. A tiszteletes ajánlásával idegenként, vasárnap délután érkeztünk meg házigazdáinkhoz. A háziasszony örömmel fogadott. Bennünket a nyári konyhába ültetett le, maga a helyiségen kívül, az ajtó előtt, az udvaron foglalt helyet. Ő a román szomszédai számára a belátható, ellenőrizhető térben maradt, vendégeit viszont, akárcsak hátizsákjainkat, elrejtett a szemük elől. Így került sor a beszélgetésre. A meghallgatott élettörtének maguk is rejteni igyekeznek bizonyos helyzeteket: a gyermek kiköltözését, vegyesházasságát nem építik bele az élettörténetbe. Ha igen, felületesen érintve, vagy pedig a gyűjtő unszolására.

A lelkésznek megadatik mind a *vállalni, maradni*, mind a *nem vállalni, nem maradni* alternatíva. A parasztember egy szüleitől is örökölt modell szerint stabil társadalmi környezetben való megélés érdekében választ stratégiát. A mobilitás hiánya több területen

[303] A trianoni döntést követően Románia állami alkalmazásban lévő magyar anyanyelvű állampolgáraitól megkövetelte a román nyelv ismeretét.

[304] A román anyanyelvű jegyző görögkatolikus vallásra jegyezte be az unitárius család újszülöttét.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

termeli ki a hátrányos helyzetet. Ez egyaránt kihat a gyermekek iskoláztatására, gyakran a vallásos élet intézményes megélésére, továbbá a párválasztásra, a nemzetiségi intézményekkel való kapcsolattartásra. Az életben állandósulnak a pillanatnyinak, átmenetinek tűnő megoldások (az ortodox vallási szertartás látogatása, a gyerek román tannyelvű óvodába, majd iskolába való beiskolázása, a román intézmények látogatása, igénybevétele). A bűntudat elhárítása, a lelkiismeret megnyugtatása végett születnek meg az olyan hibrid megoldások, mint a két vallásba való beavatódás, a nem etnikai alapon működő vallásos csoportosulás választása, két pap meghívása a temetésre, ortodox templomlátogatás utáni református temetési szertartás igénylése. Hasonló funkciót töltenek be azok a nyelvi klisék, amelyek a viták lezárására szolgálnak: *Az anyja román, vele van többet, az ő nyelvét tanulta meg. Az apja román, román iskolába kellett adni. Az anyja ortodox, vele fog templomba járni.*

1. Református és ortodox lelkész temetési szertartáson (Detrehemtelep, 2007, Keszeg Vilmos felvétele)

A történetek egységesen arról szólnak, hogy egyéni és egyedi kezdeményezésből szórványban nehéz a kisebbségi identitást őrizni. A szomszédsági viszonyok között lehetetlen az elhatárolódás taktikáját követni. A több nyelvet és vallást használó rokonságban, s méginkább családban a kompromisszum megítélése nem lehet következetes. Az érzelem és ráció segítségével ugyanaz a személy is másként ítéli meg saját és családtagja életének alakulását. Olyan paradox viselkedések termelődnek, mint a vegyesházasságra lépő gyermek elsiratása, a csupán román nyelvet beszélő és ortodox valláson lévő unokától való idegenkedés.

A szórványsorsról való beszélés annyira a személyes sérelmek és intimitások felemlegetését, a környezet megítélését implikálja, hogy a beszélő a helyzet függvényében az elhárítást vagy a szelekciót alkalmazza. A papi memoároktól eltérően a paraszti memoárok sokkal problematizálóbb jellegűek: a meditáció, az argumentálás, a tanácstalanság sokkal nagyobb szerepet játszik bennük.

A történetben való beszélés epikus sztereotípiái a sérelmek (a név, az anyanyelv használata miatti sérelmek), az emlékezetes megfélemlítések, konfliktusok, az intézmények általi elhanyagoltság (nincs pap, aki eltemesse a halottat), a jogoktól való megfosztottság (pl. rossz minőségű föld kiutalása 1990 után), a vegyesházasság, a nyelvhasználat akadályai.

Következtetések

A szórványhelyzetben élő személyek nap mint nap rákényszerülnek a kompromisszumok meghozására. A családban bekövetkezett eróziós események hatására viszont nincs joguk megítélni az eróziót. Tehát a nemzetpolitikai stratégia hiányában egyéni, családi döntéseket hoznak. Amint az élettörténetek elemzéséből kiderült, e döntések két stratégia értékű alternatívára épülnek: a hagyományhoz való hűségre (a szülőföldön való megmaradás, az anyanyelv, a vallás megőrzése, a magyar környezetbe való átköltözés), illetve a többségi kultúrával és lakossággal való kapcsolat felvételére (vegyesházasság, a gyerekek ortodox vallásban, román nyelven való nevelése).[305] Ebben a környezetben az alkalmi nyelvválasztás, az egész életre szóló nyelvváltás, a két- és a kevert nyelvűség változatos esetei fordulnak elő.

A megmaradás érdekében stratégiát akkor kell felállítani, amikor az egyén, a család, vagy nagyobb közösség valami oknál fogva elveszíti a viszonyt valamely intézménnyel. A stratégia olyan választás, amely a soron lévő döntést a pillanatnyi helyzeten túl a várható következmények figyelembevételével hozza meg. A lakhely megválasztásánál a megélhetési források biztosítása, a gyermek iskoláztatása, a társadalmi kapcsolatok, az igényelt intézmények(egyház) megléte bizonyul döntő szempontnak. Az oktatás nyelvének

[305] Kötetünk kutatástörténeti összefoglalójában hivatkoztunk a kétnyelvűséggel, nyelvvesztéssel kapcsolatos kutatásokra. Itt jegyezzük meg, hogy a vegyes lakosságú vidékekről a folklorisztika kuriózumként tartja számon a makaroni-szövegeket, a szokásmodellekben az idegen nyelvű betéteket.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

megválasztása kihat a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre, a lokális társadalomba való beilleszkedésre, a párválasztásra. A párválasztás a nyelvhasználatot, a vallásos életet, a társadalmi környezetet befolyásolja. A vallás megválasztása (keresztelés, házasság) a vallásos élet gyakorlását, a vallásos szertartások megválasztását is magával hozza. Ezért a szórványlét olyan életkeretnek tekinthető, amely a döntések sokaságára kényszeríti az egyént.

A döntés olykor az egyéni életpálya, máskor a család, máskor az utódok érdekeinek figyelembevételével születik meg. Az értelmiségi döntései messianisztikus modellekhez igazodnak: az egyén saját és családja életét hozzáigazítja a közösség szükségleteihez. Ezért az egyén magánéletét áldozatként kínálja fel közössége érdekében.

A helybenmaradás modellje a lemondást, a helyi lehetőségek keresését, adottságok elfogadását részesíti előnyben. Általában unilaterális modellnek bizonyul. Míg valamilyen helyzetre megoldást kínál, a többi esetében az egyént hátrányba hozza. A döntést meghozó egyén ezért gyakran kénytelen beismerni a választott stratégia kudarcát. (Válás, a gyermekek szemrehányása a szülői döntés miatt, a környezet elégedetlensége a meghozott döntés és annak következményei miatt.)

Minthogy az egyén élete a körülötte élők életének kontextusában alakul, a környezetében hozott döntések magát is folytonosan önreflexív viselkedésre kényszerítik. Döntéseinek megítélése társadalmi térben történik meg. A család mint mikrotársadalom kénytelen toleránsan viszonyulni a családtagok döntéséhez, támogatni az egyéni stratégiákat. A család az első olyan intézmény, amely feloldja az egyén megítélését a választásával járó következmények miatti megítélése alól. A környezet részéről érkező megítéléssel szembeni védekezés családon belüli megoldások formájában történik.

A mobilis modellek a helyi adottságok hiányából és az exogén lehetőségek vonzóbb és bővebb lehetőségéből indulnak ki. E modell egyszerre képes megoldani minden dilemmatikus tényezőt.